

Stijepo Letunić

Sveučilište u Dubrovniku, Branitelja Dubrovnik 29, HR–20000 Dubrovnik
stijepo.letunic@du.t-com.hr

Aspekti odnosa teorijskog i praktičkog: Hegel i Kangrga

Sažetak

Cilj je rada prikazati aspektualni problem teorijskog i praktičkog na primjerima Hegelove i Kangrgine filozofije. Izlaže se teorijski domet prvenstveno Hegela, ali i praktičko djelovanje pojedinca (individualiteta te subjektiviteta) s razine (stajališta) općosti, što je za Hegelovu misao temeljno. Za Hegela, stvarnost je logika. Put do Hegela kraći je preko Spinoze, nego što je preko bilo kojeg drugog filozofa. Međutim, Spinozin panteizam ostaje na području teorijskog, odnosno nema subjektiviteta. Preko samosvijesti dolazi se na umnu razinu. Time se ukida drugobitak. U svojim djelima, Hegel se nastavio prvenstveno na etičko-praktičko mišljenje u Kanta i Fichtea. Kangrgina djelomična kritika Hegela zbog poistovjećivanja spekulacije s dijalektikom prvenstveno se tiče Fichteova stava o spontanom identitetu subjekta i objekta. Stoga, prema Kangrgi, nakon Fichtea, um je po svojoj biti praktički.

Ključne riječi

teorijsko, praktičko, samosvijest, um, općost, subjektivitet, spekulacija, negativitet, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Milan Kangrga

1. Uvod

Cilj rada je prikazati problem teorijskog i praktičkog na primjeru Hegela i Kangrga. Pri tome se izlaže teorijski domet prvenstveno velikog Hegela, ali i praktičko djelovanje pojedinca (individualiteta te subjektiviteta) s razine (stajališta) općosti, temeljne za Hegelovu misao. Praktičko djelovanje iz same slobode epohalno uvodi Kant, a Hegel to stavlja u dijalektički odnos s obzirom na razliku svijesti. Unatoč teorijskom, ali i etičkom dijelu Hegela, izlaže se Kangrgina djelomična kritika. Pored izlaganja utemeljenja teorijske i praktičke misli, posebice na osnovu Hegelovih djela *Fenomenologije duha* i *Filozofije prava*, Kangrginih djela¹ te još pojedinih domaćih i stranih autora, rad pokušava dati odgovor na pitanja kakva je kritika Hegelova enormnog misaonog opusa, te koliko je utemeljena.

2. Općost

Ključna je razlika između empirista i Hegela um (općost) koji je priznat, a cijela zajednica (država) u konačnici je umna. Time su pojedinačni (posebni) interesi postavljeni na nižu razinu, a cijelo je društvo prožeto duhom.

1

Iz vrlo bogate problemske strukture Kangrginog odnosa prema Hegelu, koja je od njegove doktorske disertacije građena desetljećima, u ovom radu koristi se samo manji dio te struk-

ture, tj. samo nekoliko zadnjih Kangrginih djela, uključujući potonje veliko djelo o spekulaciji.

»Duh je u svojoj slobodi, najviši vrhunac samosvjesnog uma, koji sebe ozbiljuje i koji sebe proizvodi kao egzistentni svijet.«²

Hegel oblikuje svoj pojam uma kao istovjetnoga s duhom³ na temelju spekulativnog mišljenja pomoću kojeg prevladava Spinozinu konačnost i dospijeva do beskonačnosti tako što se beskonačno (najdublje unutarnje), tj. sama ideja, pojavljuje i djeluje kroz umne pojedince, ali i kroz običajnost i objektivno pravo. Postoji više nositelja općosti – od samosvjesnog umnog pojedinca, preko umne vlade i običajnosti, do objektivnog prava (grana na stablu duha) – ali sve potječu iz uma. Pouzdanje u um, za razliku od empirista i osjetilnoga, kod autora ovog rada objašnjava se iz spekulativnog mišljenja do kojeg se (uz negativitet, filozofski eros te unutarnju slobodu kao uvjete) dijalektičkim razmišljanjem dolazi na logičku ravninu. Na spekulativnoj razini (u teorijskom, Kantovom smislu), drugobitak se uvida kao bezbitnost i time se objašnjava, a logička nužnost cirkulira kao *nadznanje* (ono umno). Time sama logika postaje osnovni princip, ono zbiljsko, što je i Hegelov panlogizam. Za Hegela, stvarnost je logika, mi se tome približavamo ako smo to u mogućnosti, a ne iz osobne zadovoljštine ili sklonosti.

Svo zbiljanje u drugobitku jasno je i podliježe logici koja je na višoj razini, što je Hegel pravilno ustvrdio:

»Logička nužnost, samo ona jest ono umno i ritam organske cjeline, ona je isto tako znanje sadržaja, kao što je sadržaj pojam ili bit, ili samo ona je ono spekulativno.«⁴

Tako se spoznajno-teorijsko i metafizičko značenje transcendentnog slažu; ono spoznajno-teorijski apsolutno transcendentno (Kantova stvar po sebi) Hegel je ukinuo tezom da su metafizika i logika jedno.⁵ Misleći na um, nadalje Hegel navodi:

»... ta slobodna stvarnost nečeg drugog što sam je zatekao, koja je ono negativno mene samoga. Um postoji kao tečna opća supstancija, kao nepromjenljiva jednostavna stvarnost, koja se isto tako rasprskava u mnoga samostalna bića, poput svjetla u zvijezdama što se raspršuju u bezbrojne za sebe svjetleće točke (...).⁶ (...) nadosjetilni je svijet time neko mirno carstvo zakona.«⁷

Dakle, do umne se razine dolazi samo spekulacijom (bez empirije), tj. samo se filozofskim putem može uopće dospjeti do spekulacije.⁸

»Dokaz i pobliže tumačenje o tome što je najunutarnije spekulaciji, beskonačnosti, kao o negativitetu koji se odnosi na sebe, tom posljednjem ishodištu svake djelatnosti, života i svijesti, pripada logici kao čisto spekulativnoj filozofiji (...).⁹ (...) pobliže razvijanje spada u spekulativnu filozofiju, u kojoj se oni pokazuju kao ono što su uistinu, naime pojedinačni momenti što iščekavaju, istina kojih je samo cjelina misaonih kretanja, znanje samo.«¹⁰

Uzimajući u obzir stav o apsurdnosti i slučajnosti bivanja na prirodnoj razini, materija ima svoje zakonitosti na nižoj razini, ali je um zaseban:

»Ona je od nužne prirode posve oslobođena misao, koja je napušta i iznad nje se kreće za sebe.«¹¹

Međutim, Hegel je panteistički spoj s prirodom (koja u Spinoze potpada pod božje zakone), dakle ne spoj na životinjskoj razini, nego na panteističkoj, tj. Spinozino mišljenje i uranjanje u taj bazen, proglasio fazom koju moraju proći svi filozofi. Tako Kangrga kaže (jednako kao prije njega Hegel) da tko nije prošao kroz kupku Spinozine supstancije, taj neće doći do filozofije.¹²

»Kada pojedinac započinje filozofirati, duša mora započeti s kupanjem u eteru jedne supstancije, u kojoj sve što je pojedinac do tada držao istinitim nestaje; ova je negacija svega što je pojedinačno, do koje svaki filozof mora doći, oslobođenje uma i njezina apsolutna osnova.«¹³

Ova očita sličnost između Spinozine i Hegelove filozofije vodi do zaključka da je put do Hegela kraći preko Spinoze, nego što je preko bilo kojeg drugog filozofa, ne isključujući Kanta. Vrh Hegelova sistema božji je apsolut koji kao sveukupna obuhvatnost misli prirodni i običajnosni svijet, a koji je Hegel

2

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša, Sarajevo 1989., str. 72. »Der Geist in seiner Freiheit, die höchste Spitze der selbstbewußten Vernunft, die sich Wirklichkeit gibt und als existierende Welt erzeugt.« Vidi: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts (ohne Fussnoten)*. Dostupno na: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Grundlinien+der+Philosophie+des+Rechts/Einleitung> (pristupljeno 14. 10. 2016.). Prema: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Werke*, sv. 7, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1979.

3

»Um je duh, tim što je izvjesnost, da je on sva realnost, uzdignuta do istine, i što je svjestan sebe kao svog svijeta i svijeta kao samoga sebe.« Vidi: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Fenomenologija duha*, Naklada Ljevak, Zagreb 2000., str. 281. »Die Vernunft ist Geist, indem die Gewißheit, alle Realität zu sein, zur Wahrheit erhoben, und sie sich ihrer selbst als ihrer Welt und der Welt als ihrer selbst bewußt ist.« Vidi: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, Akademie Verlag, Berlin 1998., str. 337. Nadalje, Hegel tvrdi da je »duh običajnosni život jednog naroda, ukoliko je taj duh neposredna istina.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 283. »Der Geist ist das sittliche Leben eines Volks, insofern er die unmittelbare Wahrheit ist (...).« G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 339.

4

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 39. »... die logische Notwendigkeit besteht; sie allein ist das Vernünftige und der Rhythmus des organischen Ganzen, sie ist ebenso sehr Wissen des Inhalts, als der Inhalt Begriff und Wesen ist oder sie allein ist das Spekulative.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 46.

5

Usp. Teodor Wiesengrund Adorno, *Tri studije o Hegelu*, Veselin Masleša, Sarajevo 1990., str. 106.

6

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 227. »... diese von mir vorgefundene freie Dingheit eines andern, welche das Negative meiner selbst ist, als mein Für-mich-Sein zum Gegenstande zu haben, seine vollendete Realität. Die Vernunft ist als die flüssige allgemeine Substanz, als die unwandelbare einfache Dingheit vorhanden, welche ebenso

in viele vollkommen selbstständige Wesen wie das Licht in Sterne als unzählige für sich leuchtende Punkte zerspringt.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 271.

7

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 99. »Die übersinnliche Welt ist hiemit ein ruhiges Reich von Gesetzen (...).« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 116.

8

Milan Kangrga, *Klasični njemački idealizam: predavanja*, Filozofski fakultet, Zagreb 2008., str. 287.

9

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 43. »Der Erweis und die nähere Erörterung dieses Innersten der Spekulation, der Unendlichkeit als sich auf sich beziehender Negativität, dieses letzten Quellpunktes aller Tätigkeit, Lebens und Bewußtseins, gehört der Logik als der rein spekulativen Philosophie an (...).« Vidi: G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts (ohne Fussnoten)*. Dostupno na: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Grundlinien+der+Philosophie+des+Rechts/Einleitung> (pristupljeno 14. 10. 2016.).

10

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 194. »Die nähere Entwicklung gehört in die spekulative Philosophie, worin sie sich als dasjenige zeigen, was sie in Wahrheit sind, nämlich einzelne verschwindende Momente, deren Wahrheit nur das Ganze der denkenden Bewegung, das Wissen selbst ist.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 232.

11

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 167. »Sie ist der von der notwendigen Natur ganz befreite Gedanke, welcher sie verläßt, und über ihr sich für sich bewegt.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 199.

12

M. Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, str. 194.

13

»Die Seele muß sich baden in diesem Äther der einen Substanz, in der alles, was man für wahr gehalten hat, untergegangen ist. Es ist diese Negation alles Besonderen, zu der jeder Philosoph gekommen sein muß; es ist die Befreiung des Geistes und seine absolute

zajedno sa Schellingom i naslanjajući se na Spinozu osmislio do 1803.–1804. godine.¹⁴

Međutim, panteizam ne ide za promjenom, on ostaje na teorijskom, nema subjektiviteta. Spinozina je filozofija u skladu s prirodom kao i orijentalno mišljenje, gdje je pojedinac pomiren s vlastitom konačnošću i prolaznošću polazeći od toga da je prirodno biće i u tom slučaju, primjerice, pojava mladosti ili starosti određuje način života i djelovanja, a ne općost. Tu je čovjek modus, konačno biće poput kamena.¹⁵ Može se reći da bezuvjetnim prihvaćanjem definicije kako smo konačna bića u skladu s prirodom ne bi više bilo nade za nas, tj. bili bismo ograničeni u svojim relacijama drugobitka gdje se svaki naš postupak može relativizirati. Dakle, bili bismo bića po sebi, a ne za sebe. Čovjek je konačno i ograničeno biće, ali apsolutno može biti prisutno u njemu, čime se samo iskustveno (empirističko) djelovanje svodi na jednu nižu razumsku razinu. Nedostatak na toj orijentalnoj supstanciji to je što »ona nije shvaćena kao ono djelatno u sebi samome, kao subjekt (!) i kao svrhovita djelatnost, ne kao mudrost (!), nego samo kao moć«,¹⁶ a što je u najužoj vezi s nedostatkom »zapadnoeuropskog individualiteta«¹⁷ te, kao što ćemo kasnije vidjeti, individualiteta koji kao subjektivitet praktički djeluje sa stajališta općosti.

Tu leži proturječje karakteristično za ono što ćemo nazvati razlikom filozofije i spekulacije jer taj golemi raskorak između »veličine ili snage duha« ostavlja zbiljski život-ovdje i samoga Spinoze u rangu posvemašnje ništetnosti i prave bespomoćnosti. Tako Kangrga kaže:

»... veličanstvena metafizička zgrada na jednoj strani i ništavnost čovjeka i samoga života na drugoj strani, pa to ide – do boli!«¹⁸

Pogledajmo samo kako se uslijed nekakvih nedaća, bolesti i sl., koje mogu pogoditi pojedinca, pojedinačne metafizičke kule ruše kao da su od karata, a to s obzirom na čovjeka kao konačno i ograničeno biće. Tako su i filozofi slični zvjezdicama na nebu (tj. zasvijetle na razini općosti, u carstvu uma) koje se ukidaju u svojoj konačnosti i ograničenosti. Inače se postavlja pitanje vrijednosti bilo kakvog života bez umnosti, a svejedno izgleda da tu slučajnost na razini prirode ne možemo izbjeći, jedino ublažiti. Međutim, drugi, jednako bitan, moment pored transcendentnog kao uvjeta djelovanja na temelju općosti nužnost je praktičkog djelovanja proisteklog iz toga. Prema Kangrgi, spekulacija uvodi u pitanje, po čemu nešto jest, ali ne više samo u spoznajnom horizontu, nego ujedno u horizontu proizvedenosti kao mogućnosti.¹⁹ Stoga spekulacija prevladava spoznajno-teorijsku poziciju. Pojam transcendentnog odnosi se samo na Kantovu metodu spoznavanja. Kant njome hoće dokučiti domašaj, granice i ograničenost spoznavanja.²⁰

Prema Kangrgi, um je nakon Kanta, a naročito nakon Fichtea, shvaćen kao praktičko-proizvodilački; tu on više ne igra ulogu pukog podizanja svijesti na nivo samosvijesti, kao tzv. »viši nivo svijesti«, u spoznavalačkom horizontu,²¹ nego kao stvaranje svijeta na osnovi same slobode realizirane u društveno-povijesnom smislu. Prema Kangrgi, spontanost kao inteligencija ukazuje na povijesno već izmijenjenu takozvanu *die Zweite Natur* – drugu prirodu. Prema tome, ne aktom nečeg prirodnog, nego upravo aktom slobode ili slobodnim činom – pa zato i jest spontan – to jest, umom ili upravo inteligencijom. Hegel će ga kasnije nazvati i povijesnim činom.²²

»Spekulaciju sam zato definirao kao filozofiju koja prodire pod kožu, a ne ostaje na površini te životne strahote! Jer je sve do sada ostala u isključivo misaonu horizontu.«²³

Nema više ništa transcendentarno! Pojam *transcendentarno* važi samo za Kantovu metodu, istraživanje mogućnosti domašaja i granica spoznavanja. I to više nije upotrebljivo u spekulaciji. Tu je sve već pretpostavljeno.²⁴ Općost je više nego što je posebno²⁵ te supstrat Hegelove filozofije, duh, ne treba biti odijeljena subjektivna misao, nego on treba biti realan, i time njegovo kretanje realna historija (povijest).²⁶

Intelektualno zrenje navodi nas da moramo slušati um. Međutim, istinite misli i znanstveni uvid mogu se steći samo u radu pojma,²⁷ dok je intelektualno zrenje u Hegela ispod pojma i koji se baš time što uzurpira njegov objektivitet, preobraća u subjektivitet pukog mnijenja.²⁸

Hegel uvodi pojam negativiteta koji je apstraktan pojam temeljen na spekulativnoj filozofiji.

»Shvatiti imanentni negativitet u općemu ili identičnome, kao u 'ja', bio je daljnji korak koji je trebala učiniti spekulativna filozofija.«²⁹

Negativitet je u tome da je to ja kao apsolutno (ono bezgranično) svjesno negacije (njezina negativiteta). Dakle, ja kao ono bezgranično ne može se

Grundlage.« Vidi: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*. Dostupno na: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Vorlesungen+%C3%BCber+die+Geschichte+der+Philosophie/Dritter+Teil.+Neuere+Philosophie/Zweiter+Abschnitt.+Periode+des+denkenden+Verstandes/Erstes+Kapitel.+Periode+der+Metaphysik/A.+Erste+Abteilung/2.+Spinoza> (pristupljeno 14. 10. 2016.). Prema: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Werke*, sv. 20, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1979.

14

Albena Neschen, *Ethik und Ökonomie in Hegels Philosophie und in modernen wirtschaftsethischen Entwürfen*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 2008., str. 89.

15

M. Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, str. 262.

16

Milan Kangrga, *Spekulacija i filozofija – od Fichtea do Marxa*, Službeni glasnik, Beograd 2010., str. 40.

17

Ibid., str. 94.

18

Ibid., str. 87.

19

M. Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, str. 295.

20

Ibid., str. 294.

21

Ibid., str. 306.

22

Ibid., str. 32.

23

Milan Kangrga, »Čamac na Stiksu« (intervju, razgovarao Borislav Mikulić), *Agrafa* 2 (3/2014), str. 85–104, str. 97. Dostupno na: <http://internationaldialogueinitiative.com/wp-content/uploads/2015/10/Agrafa.pdf> (pristupljeno 14. 10. 2016.).

24

M. Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, str. 267.

25

Herbert Marcuse, *Um i revolucija*, Veselin Masleša, Sarajevo 1987., str. 104.

26

T. W. Adorno, *Tri studije o Hegelu*, str. 126.

27

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 49. »Wahre Gedanken und wissenschaftliche Einsicht ist nur in der Arbeit des Begriffes zu gewinnen.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 57.

28

T. W. Adorno, *Tri studije o Hegelu*, str. 68.

29

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 41. »Die im Allgemeinen oder Identischen, wie im Ich, immanente Negativität aufzufassen, war der weitere Schritt, den die spekulative Philosophie zu machen hatte (...).« Vidi: G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts (ohne Fussnoten)*. Dostupno na: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Grundlinien+der+Philosophie+des+Rechts/Einleitung> (pristupljeno 14. 10. 2016.).

uzeti sasvim pozitivno jer je istovremeno negativitet prisutan u njemu, mora se uposebiti, a ne kao kod Kanta ostati na apstraktnoj razini (zahtjevu) ili u Fichtea ono ja kao apsolutno pozitivno. Tako su u Hegela i apsolutni pojmovi kao što su apsolutni duh i čisto znanje u dijalektičkom odnosu. Spoznati negativitet u općemu uvjet je općeg te time i pretpostavka spekulativnog mišljenja. Primjer gospodara i roba koji negira cijelu svoju dotadašnju egzistenciju (ili kmeta, izrabljenog radnika, a na višem stupnju svijesti proletera, ili neki sličan dublji negativitet) to zorno prikazuje. Pri tome se gospodar bavi bezbitnim, a samosvijest roba ukida drugobitak.

U kontekstu prirodnosti, može se reći da nas od istine odvlače pojedinosti i konačnosti. Postavlja se pitanje, zašto uopće egzistiraju pojedinosti, a možemo reći da imamo nejasnu svijest uvjetovanu materijalnom ovisnošću i povezanošću (sama pojavnost pojedinaca obična je slučajnost). Uronjenost u bezbitnost kao mjerilo stvari, općost (bitnost) tu je daleko. U tom smislu vrijedi misao »jesu ono apstraktno opće što se zove opće dobro, i čista vlastitost, koja je u službi otkazala svojoj svijesti mnogostruko uronjenoj u opstanak«.³⁰

Čovjek se prilagođava određenoj empirijskoj situaciji i ide iz nagona u nagon (čija je dijalektika razarajuća). Uz princip potlačenosti u sistemu izgleda da postoji i sloboda koja se neizbježno rađa pored tog principa. To je sloboda razmišljanja (slobodoumlje). Hegel je 1793. godine pisao Schellingu:

»Um i sloboda ostaju naša načela.«³¹

U tom je smislu »vlastito svojstvo duha – naime, biti određen pomoću slobode, ali kao neposredna svijest izvanjskog, a također i unutarnjega, svijest o pravu dužnosti«.³² Stoga se um u Hegela nalazi u konstelaciji sa slobodom. Sloboda i um nonsens su jedno bez drugoga.³³

Dakle, u svakom sistemu s ugrađenom razlikom osnovna je težnja oslobođenja. Odakle razlika? Očigledno iz neravnomjernosti, nekakve iskonske nepravde koja treba biti ispravljena da bi se došlo do slobode, »ono negativno uopće, bilo kao dana, vanjska ograda, bilo kao vlastita djelatnost 'ja'«.³⁴ Jednostavno smo sluge jednog sistema koji je sluga čega? Logički bi odgovor trebao postojati, ako uzmemo logiku kao princip znanja odnosno neizbježnost. U stvari, sve teži oslobođenju i sloboda je onaj »vrhunac« koji je u stvari normalno stanje svijesti i bivanja i prirodno je da sve nesavršeno tome teži:

»Ograničavanje – negacija – kao nedostatak – bolje ono neograničeno – kao granica – napušta se svoja sloboda – spušta se iz svoje visine – čim se čuje o granicama, čežnja za izlaskom – apstrakcija.«³⁵

Nalazeći se u konačnosti duh svjesno navlači ograničenja, a da bi se mogao manifestirati na njihovu prevladavanju.³⁶

Hegel navodi da bi volja »istinski slobodna bila tek kao istinito određen sadržaj, ona je tada slobodna za sebe, ima slobodu za predmet, jest sloboda«,³⁷ tj. »što je istinska volja; slobodna volja, koja je sama sebi predmet – njena sloboda – samo nju hoće – nju kao svoj opstanak – npr. upravo u pravu«,³⁸ a što u pitanju prava upućuje na slobodu u društveno-povijesnom smislu. Nesavršeno i po definiciji kroz razliku kojom je ograničena teži savršenosti. Da se pozovemo na Platona, nesavršeno je definirano idejom (svojim bitkom). Hegel na jednom mjestu povezuje općost s Platonovim dobrom; »dobro – ono opće, lijepo kod Platona«.³⁹ Međutim, Kangrga u svojoj kritici Hegela, uzimajući kao primjer Platonove ideje, kaže da tu dolazi do gotovo radikalnog razdvaja-

nja i čak apsolutne suprotnosti između subjektiviteta i objektiviteta i to u liku posvemašnje onostranosti života (kao u Platona s »idejama«).⁴⁰ Marcuse navodi da se Platonove zasluge ogledaju u tome da je u njegovoj filozofiji i ono teorijsko, koje se nije zadovoljilo površnošću i pojavnosti,⁴¹ predstavljalo izraz prvoga kritičkog stava prema svijetu, usmjerenoga na objašnjavanje biti stvari.⁴² Ako je Hegelovo kretanje pojma u izvjesnom smislu opet uspostavilo platonizam, to je taj platonizam ipak istodobno izliječen od svoje statike, svoje mitske baštine i preuzeo je u sebe sav spontanitet oslobođene svijesti.⁴³

30

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 330. »... sind das abstrakte Allgemeine, welches das allgemeine Beste heißt, und das reine Selbst, das im Dienste seinem ins vielfache Dasein versenkten Bewußtsein absagte.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 397.

31

H. Marcuse, *Um i revolucija*, str. 25.

32

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 31. »Hierunter auch die eigene Beschaffenheit des Geistes – nämlich durch Freiheit bestimmt zu sein – aber als unmittelbares Bewusst-sein des Äußeren, und auch des Innern, des Rechts, der Pflichten.« Vidi: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Hegels handschriftliche Zusätze zu seiner Rechtsphilosophie. 1. Teil*, Felix Meier Verlag, Leipzig 1914., str. 4.

33

T. W. Adorno, *Tri studije o Hegelu*, str. 45.

34

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 41. »... das Negative überhaupt, sei es als eine gegebene, äußere Schranke oder als eigene Tätigkeit des Ich.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts (ohne Fussnoten)*. Dostupno na: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Grundlinien+der+Philosophie+des+Rechts/Einleitung> (pristupljeno 14. 10. 2016.).

35

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 41. »Beschränken – Negation – als Mangel – Vor-trefflicher das Unbeschränkte – als Schranke – man gebe seine Freiheit auf – steige herab von seiner Höhe – Wie man von Schranken hört, Sehnsucht hinaus – Die Frage ist, worin die Schranken liegen? – als Sache der Not, der Endlichkeit.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Hegels handschriftliche Zusätze zu seiner Rechtsphilosophie*, str. 10.

36

A. Neschen, *Ethik und Ökonomie in Hegels Philosophie und in modernen wirtschaftsethischen Entwürfen*, str. 166.

37

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 49. »... denn wahrhaft frei wäre er erst als wahrhaft bestimmter Inhalt; dann ist er für sich frei, hat die Freiheit zum Gegenstande, ist die Freiheit.« Vidi: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts (Mit Hegels eigenhändigen Notizen und den mündlichen Zusätzen)*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1970., str. 61.

38

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 49. »Was ist wahrhafter Wille; freyer Wille, der sich zum Gegenstande hat – seine Freyheit – nur sie will – sie als sein Daseyn – z. B. eben im Recht.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Hegels handschriftliche Zusätze zu seiner Rechtsphilosophie*, str. 5.

39

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 235. »... das Allgemeine, Schöne bei Plato.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Hegels handschriftliche Zusätze zu seiner Rechtsphilosophie 3. Teil*, Verlag von Felix Meier, Leipzig 1914., str. 5.

40

U ovom smislu, Kangrga spominje i Bergsona kojega je zasmetalo fiksiranje životno-pokretno-tečnoga u pojmu ideje, naime, »okoštavanje« samoga životnoga procesa i njegovo »zaustavljanje«, dakle, »umrtvljivanje«. Vidi: M. Kangrga, *Spekulacija i filozofija*, str. 293. Usp. *ibid.*, str. 45.

41

M. Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, str. 266.

42

Ibid., str. 263.

43

T. W. Adorno, *Tri studije o Hegelu*, str. 42.

Prirodnost odražava svijest⁴⁴ u ovom obliku drugobitka (prihvatiti apsurd prirode, utonuti u to, ne čuditi se),⁴⁵ ali je time i ograničena te je bez dubljeg negativiteta prirodnost protiv jastva. Svejedno govorimo o svijesti uz koju smo vezani konačnim tijelom. Kada se kaže da se nalaziš tu, u prirodi, time se ništa nije objasnilo, tj. ja sam u prirodi, uopće nisam svoj. S obzirom na tu slučajnost (opća) svijest je jedinstvena, tj. nije vezana uz neku osobu (slučajnost), nego promatra taj osjetilni negativitet (a i pojedinačna iskustva).

Promatrajući prirodu cjelokupna se materija giba prema zakonima osjetnog zadovoljenja (materije). Praktičko djelovanje iz same slobode neovisne o materiji epohalno je uveo Kant te tu dolazimo do neovisnih zakona, a to su etički. Hegel to stavlja u dijalektički odnos s obzirom na razliku svijesti (empirijskog i idejnog).

»Duh je mišljenje uopće i čovjek se od životinje razlikuje mišljenjem.«⁴⁶

Etičko se tiče ljudskog najunutarnijeg, beskonačnog. Samo po sebi slučajnosti i djelovanje u prirodi nemaju nikakvu vrijednost (užici, patnje), duh se kao nešto lijepo i nadmoćno, svemu tome smije. On ne poznaje upotrebnu (ili neku sličnu) vrijednost.

»Kao duh, čovjek je slobodno biće koje ne dopušta da se odredi kroz prirodne impulse.«⁴⁷

Dakle, moral (unutarnji moral) predstavlja zadovoljavanje zakonitosti materije, a zakoni slobode su izvan (ili bolje reći unutar). Zakoni slobode teže oslobođenju pojedinca i društva u cjelini. Osloboditi se može uvidom te razvojem subjektiviteta, što je opet stvar pojedinca koji je prenosi na društvo. Trenutak raslojavanja (»raspadanja«) običajnosne zajednice upravo je onaj trenutak, što ga Hegel apostrofirava onim »kad«, u kojem dolazi do potrebe za filozofijom,⁴⁸ u sredini u kojoj je započeo proces raslojavanja i uspostavljanja individualne samosvijesti (jedine, prve i prave pretpostavke moralnosti).⁴⁹

Referirajući se na prethodna osjetilnija vremena (tako što u tim vremenima nije savjest ta koja iz same slobode određuje dužnost, nego »nešto izvanjsko, dano, bilo to religija ili pravo«;⁵⁰ »bit radnje, naime, dužnost, sastoji se u uvjerenju savjesti o njoj; ono je po sebi opća samosvijest ili priznatost i time zbiljnost«,⁵¹ a za razliku od moralne samosvijesti »koja nema tog momenta priznatosti čiste svijesti koja opstoji«⁵² te je savjest »ono što postavlja posebnost, što određuje i odlučuje«,⁵³ Hegel kaže da »čovjek kao savjest više nije sputan svrhama posebnosti, a ovo je time više stajalište, stajalište modernog svijeta koji je tek došao do ove svijesti, do ovog potonuća sebe«. ⁵⁴ Dakle, okreće se svojoj unutrašnjosti. Pojedinačnost i prolaznost različitih duhovnih individua samo upućuje na ukupni duh.

3. Negativitet u Hegela

Kao što smo rekli, pojam negativiteta prožima cijeli Hegelov rad i misao, »negacija je bitni moment onog općega, i ona ili posredovanje, dakle, u općem jest opća razlika«. ⁵⁵ Negativitet u razlici svijesti uzrokuje ukidanje tih stavova osnovanih na empirističkom pristupu, ali na umnoj, spekulativnoj razini, te je »svijest sebi zbiljska samo negacijom i poništenjem takvog jednog bitka«. ⁵⁶ U svim ovim upotrebama, »negativno« ima dvostruki smisao: ono označava, prvo, negaciju učvršćenih i statičkih kategorija zdravoga razuma i, drugo, negativni i zato neistiniti karakter svijeta što ga te kategorije označavaju. Kao što smo već vidjeli, negativnost se očituje u samom procesu zbilje, tako da ništa što opstoji nije istinito u svom danom obliku. ⁵⁷

Sa stajališta osjetilnog negativiteta pojedinca »čovjek se radije unižava do sluge i potpune ovisnosti, samo da bi umakao mucu praznine i negativiteta.«⁵⁸ Također, s istog stajališta osjetilnog negativiteta može se reći da postoji čisti negativitet ugodne svakodnevnice u kojemu se »uronjenost« u drugobitak

44

Kangrga kaže sljedeće: »Ne može doista svatko biti talentiran (ili 'imati smisla') za filozofijsko mišljenje. Tu postoje 'prirodne granice', pa se čovjek katkada gotovo zaprepasti kad uvidi nepremostivu granicu za pojedince da shvate najobičniju misao koja prekoračuje moć poimanja, ili onoga što bi se moglo nazvati horizontom tzv. zdravorazumskog ili predodžbenog mišljenja, a što se u filozofiji imenuje i naivnim realizmom. To je doduše normalno i dopustivo za svakidašnje obično mišljenje, ali kad netko želi filozofijski misliti s tog stanovišta, onda je to ne samo nedopustivo, nego i neprimjereno i u danom času po okolinu – opasno.« Vidi: Milan Kangrga, *Izvan povijesnog događanja – dokumenti jednog vremena*, Feral Tribune, Split 1998., str. 103.

45

Kangrga smatra da je paradoks u tome što je ta pozitivistička pozicija »baš prava pravcata metafizika«, što bi se odredilo kao »ne diraj u postojeće«. Vidi: Milan Kangrga, *Etika*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb 2004., str. 134.

46

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 35. »Der Geist ist das Denken überhaupt, und der Mensch unterscheidet sich vom Tier durch das denken (...).« Vidi: G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, str. 46.

47

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 57. »Als Geist ist der Mensch ein freies Wesen, das die Stellung hat, sich nicht durch Naturimpulse bestimmen zu lassen (...).« Vidi: G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, str. 69.

48

M. Kangrga, *Filozofija i spekulacija*, str. 45.

49

Usp. Lino Veljak, *Prilozi kritici lažnih alternativa*, Otkrovenje, Beograd 2010., str. 185.

50

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 238. »Die vorangegangenen sinnlicheren Zeiten haben ein Äußerliches und Gegebenes vor sich, sei es Religion oder Recht.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, str. 254.

51

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 414. »Denn das Wesen der Handlung, die Pflicht besteht in der Überzeugung des Ge-

wissens von ihr; diese Überzeugung ist eben das an-sich selbst; es ist das an sich allgemeine Selbstbewußtsein, oder das Anerkanntsein und hiermit die Wirklichkeit.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 499.

52

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 413. »Das moralische Selbstbewußtsein hat dies Moment des Anerkanntseins, des reinen Bewußtseins, welches da ist, nicht (...).« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 499.

53

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 238. »... das Besonderheit Setzende, das Bestimmende und Entscheidende ist – das Gewissen.« Dostupno na: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Grundlinien+der+Philosophie+des+Rechts/Einleitung> (pristupljeno 14. 10. 2016.).

54

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 238. »... der Mensch ist als Gewissen von den Zwecken der Besonderheit nicht mehr gefesselt, und dieses ist somit ein hoher Standpunkt, ein Standpunkt der modernen Welt, welche erst zu diesem Bewusstsein, zu diesem Untergange in sich gekommen ist.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, str. 254.

55

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 99. »Oder die Negation ist wesentliches Moment des Allgemeinen, und sie oder die Vermittlung also im Allgemeinen ist allgemeiner Unterschied.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 116.

56

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 219. »... das Bewußtsein sich allein wirklich ist, durch die Negation und Vertilgung eines solchen Seins.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 261.

57

H. Marcuse, *Um i revolucija*, str. 112.

58

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 270. »... in welcher der Mensch sich lieber zum Knechte und zur vollendeten Abhängigkeit erniedrigt, um der Qual der Leerheit und der Negativität zu entgehen.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, str. 290.

bitno reducira te relativizira, a u toj ljušturi drugobitka u prvi plan dolaze etički zakoni te duhovne pretpostavke općeg, o kojima će kasnije biti riječi. Međutim, Hegel kaže:

»Vrijeme je negativni elemenat u osjetilnom svijetu. Mišljenje je taj isti negativitet, ali je to njegov najdublji, beskonačni oblik.«⁵⁹

Zbog toga ističe:

»Što je ja? Apsolutni negativitet!«⁶⁰

Potreba za filozofijom nastaje

»... kada iz života iščezne moć sjedinjenja, i kad su suprotnosti (Gegensätze) izgubile svoj životni odnos i uzajamno djelovanje« (tj. pokazale se istinitima u svojoj ograničenosti) (...) »i zadobile samostalnost, nastaje potreba filozofije (ili, možda bolje: potreba za filozofijom, op. M.K.).«⁶¹

4. Općost (um, duh), od individue k zajednici

Što je svijest?

»Osjetilna izvjesnost, zamjećivanje i razum zajedno skupljeni kao 'svijest' i time suprotstavljeni 'istini izvjesnosti same sebe' kao 'samosvijesti'.«⁶²

Priroda ili prolazni život je moment svijesti, ali ne samosvijesti. Zbog raznolike svijesti uronjene (nasuprot) prirode (drugobitka), a koja nije ono što jest, tj. krivi je objekt u odnosu na opće ja, spram ja, dakle, naskroz negativno ovog neposredno predočenog, razmatramo razliku. S obzirom na to da svijest u prirodi ima u sebi razliku, kao što i apstraktnija ljudska svijest također ima razliku, ali na apstraktnoj razini, »nejednakost koja u svijesti postoji između onoga Ja i supstancije koja je njegov predmet, jest njihova razlika, ono negativno uopće«. ⁶³

»Svijest kao samosvijest ima odsada neki udvostručen predmet, jedan neposredan, predmet osjetilne izvjesnosti i opažanja, koji je međutim za nju označen s karakterom negativnoga, i drugi, naime samu sebe (...).«⁶⁴

Kod ukidanja razlike »samosvijest se u tome prikazuje kao kretanje, u kojem se ta suprotnost ukida, i u kojem za nju postaje njena jednakost sa samom sobom«. ⁶⁵ Preko samosvijesti dolazi se na umnu razinu, »da je njegov predmet njegov bitak za sebe, onda je on samosvijest. Ali kao neposredna svijest bitka po sebi i za sebe, kao jedinstvo svijesti i samosvijesti on je svijest koja ima um«. ⁶⁶ Time se ukida drugobitak (kao bezbitnost). Kod negacije drugobitka »ono mora svoj drugobitak sagledati kao čisti bitak za sebe ili kao apsolutnu negaciju«. ⁶⁷ Ovo misleće samo-odnošenje subjektivitet je ili čisti pojam njega samog u drugobitku. Ovom vlastitom razvoju subjektiviteta od neposrednoga ja u drugobitku vanjsko se prevladava ili ukida na način da razvoj ne završava ponovno u drugobitku, nego omogućava spekulativni završetak kroz povratak u (neposredno) ja. ⁶⁸

Negativan odnos spram drugobitka pretvara se u pozitivni »time što je samosvijest um, preokreće se njezin dosada negativni odnos spram drugobitka u pozitivni«. ⁶⁹

»Posljednji je moment njegove egzistencije misao o svojem gubitku u nužnosti ili misao o samome sebi kao nečemu što je apsolutno tuđa bit. No, samosvijest po sebi preživjela je taj gubitak.«⁷⁰

»Ako je ono ranije imalo samo neposredni bitak, onda ono sada postaje zbiljsko time što se vraća iz svoje negacije, jer, zbiljnost je ono što djeluje i što sebe sadrži u svom drugobitku, dok je ono neposredno prijemljivo za negaciju.«⁷¹

Drugobitak ili zabluda, kao ukinut, sam je nužan moment istine.⁷²

Do općeg (na umnu razinu) unutar samosvijesti dolazi se kroz dijalektiku momenata (snaga) te »opće koje po sebi i za sebe bitkuje jest ono što se naziva umnim i što se može shvatiti samo na ovaj spekulativni način.«⁷³ Ta dijalekti-

59

H. Marcuse, *Um i revolucija*, str. 202.

60

M. Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, str. 217.

61

M. Kangrga, *Spekulacija i filozofija*, str. 306.

62

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. XXVII. »... sinnliche Gewissheit, Wahrnehmung und Verstand als 'Bewusstsein' zusammengefasst und damit der 'Wahrheit der Gewissheit seiner selbst' als dem 'Selbstbewusstsein' gegenübergestellt.« Vidi: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, Akademie Verlag, Berlin 2006., str. 23.

63

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 25. »Die Ungleichheit, die im Bewußtsein zwischen dem Ich und der Substanz, die sein Gegenstand ist, stattfindet, ist ihr Unterschied, das Negative überhaupt.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 30.

64

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 113. »Das Bewußtsein hat als Selbstbewußtsein nunmehr einen gedoppelten Gegenstand, den einen, den unmittelbaren, den Gegenstand der sinnlichen Gewißheit, und des Wahrnehmens, der aber für es mit dem Charakter des Negativen bezeichnet ist, und den zweiten, nämlich sich selbst, welcher das wahre Wesen, und zunächst nur erst im Gegensatze des ersten vorhanden ist.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 135.

65

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 116. »Das Selbstbewußtsein stellt sich hierin als die Bewegung dar, worin dieser Gegensatz aufgehoben, und ihm die Gleichheit seiner selbst mit sich wird.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 135.

66

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 283. »... daß sein Gegenstand sein Für-sich-sein ist, so ist er Selbstbewußtsein. Aber als unmittelbares Bewußtsein des An und Für-sich-seins, als Einheit des Bewußtseins und des Selbstbewußtseins ist er das Bewußtsein,

das Vernunft hat (...).« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 339.

67

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 124. »Bewußtsein; es muß sein Anderssein als reines Für-sich-sein oder als absolute Negation anschauen.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 146.

68

A. Neschen, *Ethik und Ökonomie in Hegels Philosophie und in modernen wirtschaftsethischen Entwürfen*, str. 139.

69

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 150. »Damit, daß das Selbstbewußtsein Vernunft ist, schlägt sein bisher negatives Verhältnis zu dem Anderssein in ein positives um.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 177.

70

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 236. »... das letzte Moment ihrer Existenz ist der Gedanke ihres Verlusts in der Notwendigkeit, oder der Gedanke ihrer selbst als eines sich absolut fremden Wesens. Das Selbstbewußtsein an sich hat aber diesen Verlust überlebt (...).« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 281.

71

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 159. »Wenn es früher nur ein unmittelbares sein hatte, so wird es jetzt wirklich, indem es aus seiner Negation zurückkehrt; denn Wirklichkeit ist das, was wirkt und sich in seinem Anderssein erhält, während das Unmittelbare noch für die Negation empfänglich ist.« Dostupno na: http://recht.phil-splitter.com/html/dritter_abschnitt_das_unrecht.html (pristupljeno 14. 10. 2016.).

72

T. W. Adorno, *Tri studije o Hegelu*, str. 88.

73

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 63. »Das an und für sich seiende Allgemeine ist überhaupt das, was man das Vernünftige nennt und was nur auf diese spekulative Weise gefaßt werden kann.« Dostupno na: http://texte.phil-splitter.com/html/p_15_-_p_32.html (pristupljeno 14. 10. 2016.).

ka momenata kretanje je snage. Dijalektički proces u apstraktnom mišljenju, dakle, unutar samosvijesti, događa se putem momenata koje Hegel naziva snaga. Pri tome, prije nego što se pronikne u samu općost, u preskakujućoj su formi na udaljenoj, nižoj razini prisutne prijašnje, nasumične osjetilne impresije, tj. »prazne apstrakcije pojedinačnosti«, odnosno, »prazne apstrakcije nečega nebitnoga koje je ipak ujedno nužno a koje su snage«. ⁷⁴ Kroz taj proces, kao i prelaženje suprotstavljenih momenata unutar samosvijesti dolazi se do bezuvjetnog općeg, biti stvari, tj.

»... kretanje, koje se prethodno prikazivalo kao samouništavanje proturječnih pojmova, ima, dakle, ovdje predmetni oblik i kretanje je snage, a kao njezin rezultat proizlazi ono – bezuvjetno opće kao ono nepredmetno ili kao unutrašnjost stvari.« ⁷⁵

stoga

»... treba pogledati kako se ti momenti prikazuju u bezuvjetnoj općosti koja je njihova bit. Prije svega jasno je, da oni time što su samo u njoj, uopće više ne leže jedan izvan drugoga, nego su bitno strane što se ukidaju same po sebi, i da je postavljeno samo njihovo prelaženje jednog u drugi.« ⁷⁶

Kod odnosa samosvijesti i drugobitka

»... realiziranje snage ujedno je dakle gubitak realnosti; ona je u njemu naprotiv postala nešto posve drugo, naime općost, koju razum ponajprije ili neposredno spoznaje kao njezinu bit i koja se kao njezina bit također pokazuje na njezinoj realnosti kakva bi ona trebalo da bude, na zbiljskim supstancijama.« ⁷⁷

Dakle, u samosvijesti se događa taj bespovratan proces kojim pojedinac ukida prijašnju vlastitost te prihvaća općost kao vlastitu bit, a što ne dozvoljava da se bivanje pojedinca ponovno vraća na razinu drugobitka. Tek pojedinac koji uvidi »normalnost« spekulativne misli može nastupiti sa stajališta prisutnosti u pojedinačnom. Voditi bitku jedini je način da čovjek dođe do samosvijesti, tj. do spoznaje svojih mogućnosti i slobode njihovog ostvarenja, ⁷⁸ te je, pored misaonog, samosvijest, posebice s Fichteom bismo mogli reći, životni napor, pa se Hegel u svojim djelima nastavio prvenstveno na etičko-praktičko mišljenje u Kanta i Fichtea. ⁷⁹ Kangrga navodi da

»... 'plediranje' za spekulaciju ne treba shvatiti kao odbacivanje, ili čak anuliranje, značaja filozofije kad eksplicitno naglašavam kako je transcendentalna filozofija, počevši već s Kantom – a s kim drugim u tom smislu? – pretpostavka ili uvjet mogućnosti spekulacije, pri čemu i sama spekulacija ostaje u horizontu filozofičnosti tako dugo dok ne bude i ozbiljena u svjetskim razmjerima, ako do toga ikada dođe.« ⁸⁰

Pri tom um ne preuzima na sebe samo rang one tzv. samosvjesne pozicije, nego dobiva i slobodarski karakter. Tako daleko da je um uzet – to Fichte naglašava – kao bitno praktički, preuzima na sebe »stvaranje svijeta«. ⁸¹

A sam je Hegel pod utjecajem Fichteova naglašavanja kako ono Ja ne možemo više tradicionalno razumijevati isključivo kao spoznavalački subjekt, nego kao identitet subjekt–objekt, što je onda Hegel nazvao »Ja kao apsolutni negativitet«, odakle i potječe ono njegovo određenje *etwas* – nešto kao rezultat negacije negacije. Ja kao apsolutni negativitet. Kangrga kaže »pa to je Fichte!«; to je početak svijeta – samodjelatnost. ⁸² Fichteov je osnovni i upravo spekulativni stav, po kojemu već moramo započeti s jedinstvom, štoviše identitetom (subjekta i objekta), da bismo mogli suvislo dospjeti do razlike u njemu samome. ⁸³

Um kao panlogistički princip dolazi do apsolutne slobode i unosi duhovno u društvo u kojem općost može biti prisutna. Kroz individualitet individuum dolazi do opće svijesti, dakle, ne više posebne, »samosvijest se, dakle baca, u život i izvodi čistu individualnost, u kojoj nastupa«, ⁸⁴ a »vlastitost je sebi zbiljska samo kao ukinuta«. ⁸⁵ Ta je pojedinačnost samosvijesti tek

»... moment, a svaki moment, jer je moment biti, mora sam dospjeti do toga da se prikaže kao bit – individuum je istupio nasuprot zakonima i običajima; oni su samo neka misao bez apsolutne bitnosti, neka apstraktna teorija bez zbiljnosti; individuum je pak sebi kao ovo Ja živa istina.«⁸⁶

Individuum uzdizanjem do općosti žrtvuje svoju pojedinačnost postajući svjestan da je ta opća supstancija njihova duša i bit, »one su svjesne, da su ta pojedinačna samostalna bića time što žrtvuju svoju pojedinačnost i što je ta opća supstancija njihova duša i bit«.⁸⁷

Time svijest individuum postaje općim umom, »zatim pak tim što se svijest individuum uzdiže do općosti, postaje ona općim umom, pa je svjesna sebe kao uma, kao po sebi i za sebe već poznate«.⁸⁸

74

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 86. »Diese leeren Abstraktionen der Einzelheit und der ihr entgegengesetzten Allgemeinheit, sowie des Wesens, das mit einem Unwesentlichen verknüpft, eines Unwesentlichen, das doch zugleich notwendig ist, sind die Mächte.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 99.

75

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 90. »Die Bewegung, welche sich vorhin als das Sich-selbst-vernichten widersprechender Begriffe darstellte, hat also hier die gegenständliche Form, und ist Bewegung der Kraft, als deren Resultat das unbedingt Allgemeine als Ungegenständliches, oder als Inneres der Dinge hervorgeht.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 106.

76

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 89. »Es ist zu sehen, wie diese Momente in der unbedingten Allgemeinheit, die ihr Wesen ist, sich darstellen. Es erhellt zunächst, daß sie dadurch, daß sie nur in dieser sind, überhaupt nicht mehr auseinander liegen, sondern wesentlich an ihnen selbst sich aufhebende Seiten sind, und nur das Übergehen derselben ineinander gesetzt ist.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 104.

77

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 95. »Die Realisierung der Kraft ist also zugleich Verlust der Realität; sie ist darin vielmehr ein ganz Anderes geworden, nämlich diese Allgemeinheit, welche der Verstand zuerst oder unmittelbar als ihr Wesen erkennt, und welche sich auch als ihr Wesen an ihrer sein sollen den Realität, an den wirklichen Substanzen erweist.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 110.

78

H. Marcuse, *Um i revolucija*, str. 105.

79

M. Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, str. 55.

80

M. Kangrga, »Čamac na Stiksu«, str. 98–99.

81

M. Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, str. 293.

82

Ibid., str. 270.

83

M. Kangrga, *Spekulacija i filozofija*, str. 43.

84

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 233. »Es stürzt also ins Leben, und bringt die reine Individualität, in welcher es auftritt, zur Ausführung.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 277.

85

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 319. »Oder das Selbstbewußtsein ist nur Etwas, es hat nur Realität, insofern es sich selbst entfremdet.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 382.

86

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 229. »Indem es sich so fixiert – und jedes Moment, weil es Moment des Wesens ist, muß selbst dazu gelangen, als Wesen sich darzustellen – so ist das Individuum den Gesetzen und Sitten gegenübergetreten; sie sind nur ein Gedanke ohne absolute Wesenheit, eine abstrakte Theorie ohne Wirklichkeit; es aber ist als dieses Ich sich die lebendige Wahrheit.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 273.

87

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 227. »... sie sind sich bewußt, diese einzelne selbstständige Wesen dadurch zu sein, daß sie ihre Einzelheit aufopfern und diese allgemeine Substanz ihre Seele und Wesen ist (...).« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 271.

88

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 226. »... aber, indem sich sein Bewußtsein zur Allgemeinheit erhebt, wird es allgemeine Vernunft, und ist sich seiner als Vernunft, als an und für sich schon anerkanntes bewußt (...).« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 269–270.

»Tako da svijest, za koju individuum postaje u djelu, nije posebna nego opća svijest; on se u djelu uopće postavio u element općosti, u prostor bitka lišen određenosti.«⁸⁹

Subjektivitet postaje nosilac općosti i djeluje u zajednici gdje je općost prisutna.

»Subjektivitet je sam apsolutni oblik i egzistentna zbiljnost supstancije.«⁹⁰

»Opstanak je subjektivna volja – za nj dužnost – ovaj realitet – subjektivna samosvijest je nužni bitni moment ideje.«⁹¹

Ukida se poseban subjektivitet pojedinca: »napuštanje – posebnog subjektiviteta pojedinca, ne više moja proizvoljnost u osjećaju, nego objektivna veza«. ⁹² Općim djelovanjem preko subjektiviteta »um u zbiljnosti stupa u izvanjskost opstanka«⁹³ te kod praktičkog djelovanja, uslijed razlike svijesti, subjektivitet postaje jednak s predmetom, dakle, ne da um ulazi u bezbitno, nego postaje jednak s predmetom:

»Umno nešto promatrati ne znači da um treba unijeti u predmet izvana i na taj ga način obraditi, nego je predmet sam uman; ovdje je to duh u svojoj slobodi, najviši vrhunac samosvesnog uma, koji sebe ozbiljuje i koji sebe proizvodi kao egzistentni svijet; posao je znanosti samo taj da taj vlastiti rad uma stvari dovede do svijesti.«⁹⁴

»U samoj stvari dakle, u kojoj je prožimanje individualnosti i same predmetnosti postalo predmetnim, nastao je samosvijesti njezin pravi pojam o sebi, ili ona je došla do svijesti o svojoj supstanciji.«⁹⁵

Time um postaje sva realnost pa

»... u tom predmetu, u kojem je njoj njezino djelovanje i bitak, kao te pojedinačne svijesti, bitak i djelovanje po sebi, nastala je predstava uma, izvjesnost svijesti, da u svoj pojedinačnosti bude apsolutno po sebi ili čitava realnost.«⁹⁶

Ono opće se uposebljuje.

To je taj subjektivitet koji odlučuje na nivou samosvijesti⁹⁷ te subjektivna (beskonačna) volja ima pravo svog zbiljskog opstanka u svijetu.⁹⁸ Pri tome je budućnost mogućnost svega što jest⁹⁹ (ne ostaje se na zadanosti). Univerzum je tako neposredno slobodan od duha, ali on se k njemu mora vratiti ili, štoviše, to je njegovo djelovanje (djelovanje duha, op. M. K.), to kretanje; on ima da uspostavi to jedinstvo, isto tako u obliku neposrednosti. On je svjetska povijest. U njoj se ukida da su po sebi priroda i duh neka bit.¹⁰⁰

Negativitet se uzima u volju, »predmetnost – ono što ja hoću dalje odrediti – ovo negativno uzeti u volju«, ¹⁰¹ a »nagoni imaju sa sadržajem dužnosti i vrlina zajednički samo apstraktni predmet«. ¹⁰² Kod djelovanja općosti u materijalnosti »um je izvjesnost svijesti da je ona sva realnost«, ¹⁰³ dok je »razlika između mišljenja i volje samo razlika između teorijskog i praktičkog držanja«. ¹⁰⁴

Govoreći o volji kao onom općem Hegel kaže:

»Moja volja kao opstojeća, tj. kao ono opće.«¹⁰⁵

Pri tome subjektivitet koji djeluje opće se uposebljuje (s obzirom na pojedinačnost). Istovremeno ukida apstraktni negativitet (transcendentan):

»... no iz same je prirode stvari zapravo jasno, kako se moramo odreći nekog općeg apsolutnog sadržaja; jer jednostavnoj je supstanciji – a njezina je bit da je jednostavna – neprimjerena svaka određenost, koja se postavlja u njoj.«¹⁰⁶

»... taj drugi momenat određenja isto je tako negativitet, ukidanje kao i prvi – on je, naime, ukidanje prvog apstraktnog negativiteta.«¹⁰⁷

Tako volja »koja hoće samo ono apstraktno općenito, neće ništa i stoga nije volja«. ¹⁰⁸ Dakle, ukinućem apstraktnog negativiteta »apstraktna nužnost važi

samo za negativnu, nepojmljenu moć općosti, na kojoj se individualnost rasprskava«. ¹⁰⁹

Čovjek je po svojoj biti takvo biće koje nikada ne može dospjeti do toga da bi stalno ili neprekidno mogao biti i djelovati kao – samosvjesno biće. ¹¹⁰ Ali,

89

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 259. »... und so daß das Bewußtsein, für welches es in dem Werke wird, nicht das besondere, sondern das allgemeine Bewußtsein ist; es hat sich im Werke überhaupt in das Element der Allgemeinheit, in den bestimmtheitslosen Raum des Seins hinausgestellt.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 310.

90

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 283. »Die Subjektivität ist selbst die absolute Form und die existierende Wirklichkeit der Substanz.« Dostupno na: <http://texte.phil-splitter.com/html/sittlichkeit.html> (pristupljeno 14. 10. 2016.).

91

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 69. »Sittlichkeit hat ein Recht, Daseyn ist der subjective Wille – für ihn Pflicht.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Hegels handschriftliche Zusätze zu seiner Rechtsphilosophie*, str. 22.

92

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 77. »Aufgeben – der besonderen Subjektivität des Einzelnen. Nicht mehr nur Willkühr, sondern objectives Band.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Hegels handschriftliche Zusätze zu seiner Rechtsphilosophie, 1. Teil*, str. 26.

93

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 31. »Vernunft in Wirklichkeit tritt in Äusserlichkeit des Daseyns – Anwendung.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Hegels handschriftliche Zusätze zu seiner Rechtsphilosophie, 1. Teil*, str. 4.

94

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 72. »Etwas vernünftig betrachten heißt, nicht an den Gegenstand von außen her eine Vernunft hinzubringen und ihn dadurch bearbeiten, sondern der Gegenstand ist für sich selbst vernünftig; hier ist es der Geist in seiner Freiheit, die höchste Spitze der selbstbewußten Vernunft, die sich Wirklichkeit gibt und als existierende Welt erzeugt; die Wissenschaft hat nur das Geschäft, diese eigene Arbeit der Vernunft der Sache zum Bewußtsein zu bringen.« Dostupno na: http://texte.phil-splitter.com/html/p_15_-_p_32.html (pristupljeno 14. 10. 2016.).

95

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 263. »In der Sache selbst also, als der gegenständlich gewordenen Durchdringung der

Individualität und der Gegenständlichkeit selbst, ist dem Selbstbewußtsein sein wahrer Begriff von sich geworden, oder es ist zum Bewußtsein seiner Substanz gekommen.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 315.

96

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 149. »Aber in diesem Gegenstande, worin ihm sein Tun und Sein als dieses einzelnen Bewußtseins, Sein und Tun an sich ist, ist ihm die Vorstellung der Vernunft geworden, der Gewißheit des Bewußtseins, in seiner Einzelheit absolut an sich, oder alle Realität zu sein.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 176.

97

M. Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, str. 240.

98

Ibid., str. 241.

99

M. Kangrga, *Spekulacija i filozofija*, str. 28.

100

Ibid., str. 318.

101

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 80. »Gegenständlichkeit – das, was ich will, weiter bestimmen dies Negative in den Willen aufnehmen.« Dostupno na: http://texte.phil-splitter.com/html/das_abstrakte_recht.html (pristupljeno 14. 10. 2016.).

102

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 280. »... so haben sie mit dem Inhalte der Pflichten und Tugenden nur den abstrakten Gegenstand gemein (...).« Dostupno na: <http://texte.phil-splitter.com/html/sittlichkeit.html> (pristupljeno 14. 10. 2016.).

103

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 151. »Die Vernunft ist die Gewißheit des Bewußtseins, alle Realität zu sein (...).« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 178.

104

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 35. »Der Unterschied zwischen Denken und Willen ist nur der zwischen dem theoretischen und praktischen Verhalten (...).« Vidi: G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, str. 46.

kako Kangrga kaže, mi to ipak možemo biti bar u odlučnim trenucima vlastita života, a ti »odlučni trenuci« upravo su oni i tada kad nas drugi i čitav postojeći život svode na rang robova! Pri čemu bismo bar mogli reći »ne!« tom i takvom životu, ako se već ne usuđujemo pobuniti protiv njega.¹¹¹

U tom je kontekstu Kangrgina djelomična kritika Hegela, kao i isticanje Fichteova stava o spontanom identitetu subjekta i objekta. Što Hegel razumijeva pod spekulacijom, i to pravom spekulacijom, teško je odgonetnuti jer je na kraju svodi samo na rang refleksije.¹¹² On u Heraklitovoj spekulativnoj misli želi vidjeti samo filozofa-dijalektičara te upravo spekulaciju poistovjećuje s dijalektikom (= filozofijom). A to nipošto nije isto!¹¹³

Prema tome, dijalektika se poput metafizike kreće samo u horizontu gotova svijeta, a nije njegov početak kao mogućnost, tj. nije njegova istinska bit.¹¹⁴ Treba ukazati na to da Kant ono teorijsko (teoriju) poistovjećuje sa spekulativnim (spekulacijom) te je u tom smislu upravo on (prvi)sukrivac za sva naknadna određenja.¹¹⁵ Svijest kao ono razdvojeno – razdvojeno na subjekt i objekt – to je nerazrješiva i neprekoračiva granica spoznajne teorije jer ona već počinje s razlikom.¹¹⁶ Tako Kangrga kaže:

»Zbiljska slobodna volja mišljena je ovdje kao jedinstvo teorijskog i praktičkog duha. Kad bismo to još rekli kantovski-fichteovski, to je jedinstvo bitka i trebanja.«¹¹⁷

Kant je bio prvi u historiji koji je to eksplicitno iskazao svojim »primatom praktičkog uma«, iako još uvijek samo u etičko-moralnom horizontu,¹¹⁸ te se, počevši od njega, filozofija refleksije odvija u znaku kritike, nadmašivanja i ukidanja svake moguće metafizike.¹¹⁹ Pojam uma se, nakon Fichtea, više ne može upotrebljavati drugačije nego što je on rekao – um je po svojoj biti praktički.¹²⁰

»Kad bi subjekt i objekt bili apsolutno suprotstavljeni, te bi samo jedan od njih bio taj subjekt–objekt, tada obje znanosti ne bi mogle jedna pored druge postojati u jednakom dostojanstvu; samo bi jedno stanovište moglo biti umno.«¹²¹

Kangrga dalje navodi:

»... apsolutni je princip, realna osnova i čvrsto stajalište kako u Fichteovoj tako i Schellingovoj filozofiji intelektualno zrenje – za refleksiju izraženo, identitet subjekta i objekta. Taj identitet u znanosti predmet je refleksije i zato je sama filozofska refleksija transcendentalno zrenje; ono čini samo sebe objektom i jedno je s njime: time je ono spekulacija.«¹²²

No, jedno je posve sigurno: odgovor (ili: rješenje) na pitanje zadaće filozofije nije i ne može biti i ostati samo filozofijski! Nego upravo i jedino – spekulativno, pri čemu je teorijsko- praktička djelatnost u svom identitetu, što smjera na izmjenu bitnog (klasnog) života *conditio sine qua non* čovjekove budućnosti, pa i same mogućnosti preživljavanja u suvremenim uvjetima opstanka!¹²³ Tako Kangrga tvrdi da je samo revolucionarni mislilac, poput jednoga Fichtea, mogao istinski spekulativno misliti i živjeti!¹²⁴

Međutim, općost nije realizirana ako nije prisutna kao duh u dijalektičkom odnosu u zajednici. Neizmerna zasluga Hegelova sustava ogleda se u tome što je um doveo na razinu društveno-povijesne realizacije na razini cjelokupne zajednice (društva).

5. Zaključak

Pouzdanje u um, za razliku od empirista i osjetilnoga, kod autora ovog rada objašnjava se iz spekulativnog mišljenja do kojeg se (uz negativitet, filozofski eros te unutarnju slobodu kao uvjete) dijalektičkim razmišljanjem dolazi na

logičku ravninu, a drugobitak se uviđa kao bezbitnost i sve je tu objašnjeno. Za Hegela je stvarnost logika, mi se tome približavamo ako možemo, a ne iz osobne zadovoljštine ili sklonosti čime se samo iskustveno (empirističko) djelovanje svodi na jednu nižu razumsku razinu. Negacija je bitni moment onog općega.

Međutim, kako ukazuje Kangrga, um je nakon Kanta i naročito Fichtea, shvaćen kao praktičko-proizvodilački; tu um više ne igra ulogu pukog podizanja svijesti na nivo samosvijesti, kao tzv. »viši nivo svijesti«, u spoznavalačkom horizontu, nego kao stvaranje svijeta na osnovi same slobode realizirane u društveno-povijesnom smislu. Spekulacija prevladava spoznajno-teorijsku poziciju, prema tome, pojam transcendentalnog odnosi se samo na Kantovu metodu spoznavanja. Voditi bitku je jedini način da čovjek dođe do samosvijesti, tj. do spoznaje svojih mogućnosti i slobode njihovog ostvarenja te je, pored misaonog, samosvijest posebice s Fichteom bismo mogli reći životni napor pa se Hegel u svojim djelima nastavio prvenstveno na etičko-praktičko mišljenje u Kanta i Fichtea. Fichteov je osnovni i upravo spekulativni stav, po kojemu već moramo započeti s jedinstvom, štoviše identitetom (subjekta i objekta),

105

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 143. »... mein Wille als daseyend, d. i. als Allgemeines.« Vidi: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Hegels handschriftliche Zusätze zu seiner Rechtsphilosophie 2. Teil*, Felix Meier, Leipzig 1914., str. 1.

106

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 273. »Es erhellt aber in der Tat aus der Natur der Sache selbst, daß auf einen allgemeinen absoluten Inhalt Verzicht getan werden muß; denn der einfachen Substanz, und ihr Wesen ist dies, einfache zu sein, ist jede Bestimmtheit, die an ihr gesetzt wird, ungemäß.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 327.

107

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 41. »Dies zweite Moment der Bestimmung ist ebenso Negativität, Aufheben als das erste – es ist nämlich das Aufheben der ersten abstrakten Negativität.« Dostupno na: http://texte.phil-splitter.com/html/p_5_-_p_14.html (pristupljeno 14. 10. 2016.).

108

G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, str. 42. »... nur das abstrakt Allgemeine will, will nichts und ist deswegen kein Wille.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, str. 54.

109

G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, str. 236. »Die abstrakte Notwendigkeit gilt also für die nur negative, unbegriffene Macht der Allgemeinheit, an welcher die Individualität zerschmettert wird.« Vidi: G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, str. 281.

110

M. Kangrga, *Spekulacija i filozofija*, str. 304.

111

Ibid., str. 305.

112

Ibid., str. 296.

113

Ibid., str. 38.

114

Ibid.

115

Ibid., str. 44.

116

M. Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, str. 49.

117

Ibid., str. 227.

118

M. Kangrga, *Spekulacija i filozofija*, str. 44.

119

Lino Veljak, *Prilozi kritici lažnih alternativa*, str. 27.

120

M. Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, str. 272.

121

M. Kangrga, *Spekulacija i filozofija*, str. 295.

122

Ibid., str. 296.

123

Ibid., str. 310.

124

Ibid., str. 300.

da bismo mogli suvislo dospjeti do razlike u njemu samome. Odgovor (ili: rješenje) na pitanje zadaće filozofije nije i ne može biti i ostati samo filozofijski! Nego upravo i jedino – spekulativno.

Prema Hegelu, kao duh, čovjek je slobodno biće koje ne dopušta da se odredi kroz prirodne impulse. Osloboditi se može uvidom te razvojem subjektiviteta, što je opet stvar pojedinca koji je prenosi na društvo. Um kao panlogistički princip dolazi do apsolutne slobode i unosi duhovno u društvo u kojem općost može biti prisutna. Postoji više nositelja općosti od samosvjesnog umnog pojedinca, umne vlade, običajnosti, objektivnog prava (grana na stablu duha), ali sve potječu iz uma.

Do općeg (na umnu razinu) unutar samosvijesti dolazi se kroz dijalektiku momenata (snaga) te opće koje po sebi i za sebe bitkuje jest ono što se naziva umnim i što se može shvatiti samo na ovaj spekulativni način, te se ukida drugobitak. Individuum uzdizanjem do općosti žrtvuje svoju pojedinačnost. Time svijest individuuma postaje općim umom. Ovom vlastitom razvoju subjektiviteta od neposrednoga ja u drugobitku vanjsko se prevladava ili ukida na način da razvoj ne završava ponovno u drugobitku nego omogućava spekulativni završetak kroz povratak u (neposredno) ja. Negativan odnos spram drugobitka pretvara se u pozitivni. Subjektivitet postaje nosilac općosti i djeluje u zajednici gdje je općost prisutna. To je taj subjektivitet koji odlučuje na nivou samosvijesti, te subjektivna (beskonačna) volja ima pravo svog zbiljskog opstanka u svijetu. Pri tome je budućnost mogućnost svega što jest (ne ostaje se na zadanosti).

Uzimajući samosvijest kao način postajanja, i njezin razvoj sve do samog uma, preobražava se djelovanje pojedinca ili društva koje je osnovano na navici u duhovno. Stoga je, kako ukazuje Kangrga, nužna negacija, ukidanje i prevladavanje te prirodno-socijalne danosti, jedne uhdanosti ili gotovosti. Dakle, nasuprot tom kauzalitetu prirode, imamo kauzalitet po slobodi, a to je po spontanom činu. Pri tom umno znači upravo primat praktičkog uma.

Stijepo Letunić

Aspects of Relation between
Theoretical and Practical: Hegel and Kangrga

Abstract

The goal of this paper is to present aspects of the problem of theoretical and practical in the philosophy of Hegel and Kangrga. The presentation is focused primarily on Hegel, but also on practical action of individual (individuality and subjectivity) from the standpoint of universality, which is fundamental for Hegel's thought. For Hegel, reality is logic. Path to Hegel is thus shorter via Spinoza, than any other philosopher. However, Spinoza's pantheism remains in the field of theoretical, that is, it has no subjectivity. The level of mind is reached via self-consciousness. This cancels otherness. In his work, Hegel primarily relied on ethical-practical thought in Kant and Fichte. Kangrga's partial critique of Hegel, because of the identification of speculation with dialectics, mostly refers to Fichte's disposition regarding the spontaneous identity of subject and object. Thus, according to Kangrga, after Fichte, mind is by its essence practical.

Key words

theoretical, practical, self-consciousness, mind, universality, subjectivity, speculation, negativity, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Milan Kangrga